

De oudste gedateerde klok van Drenthe hangt in Roswinkel. Niet alleen de ouderdom maakt deze klok uit 1362 bijzonder, maar ook het opschrift dat onlangs ontcijferd is, biedt heel wat nieuws. Redmer Alma vertelt waarom de tekst uniek is voor Noord-Nederland.

Literatuur in brons

Het bijzondere klokopschrift in Roswinkel

Naar opschriften op middeleeuwse Nederlandse klokken is nog weinig samenhangend onderzoek gedaan. Verwonderlijk is dat niet, want heel bijzonder proza hoeft men doorgaans niet te verwachten. 'Jezus, Maria, Johannes. Ik heet Petrus. Hendrik goot mij in 1430.' Dat is het soort teksten dat men gewoonlijk kan verwachten. Vermoedelijk zullen deze teksten meestal uit de koker van de klokkengieter komen. De opdrachtgever zal in een aantal gevallen wel een voorkeur uitgesproken hebben voor een keuze uit de standaardmogelijkheden. Zo kon de naam van de pastoor of de kerkvoogden op de klok aangebracht worden of een specifieke heilige.

Opschriften op klokken waren natuurlijk niet bedoeld voor een groot publiek. Weinigen beklommen een toren om eens ter verpozing een goede klok te gaan lezen. Dat de oudste teksten in het Latijn waren gesteld, maakte hen bovendien onleesbaar voor de dorpsbevolking. Veel teksten zijn dan ook niet op het aardse publiek gericht. Vaak hebben zij eerder een bezwerende, magische betekenis en betrekken zich op de klok als een persoon: 'Ik breek de bliksem. Ik verjaag het kwaad. Ik betreur de doden en roep de levenden ter kerk op.' Het volksgeloof leerde namelijk dat het geluid van een klok hielp tegen blikseminslagen en andere schade van onweer. Na de Middeleeuwen wordt de tekst

zakelijker en wordt vooral gememoreerd wie de klok heeft laten gieten en betaald.

De klok van Roswinkel

De klok van Roswinkel van 1362 is de oudste gedateerde klok van Drenthe. Of de klok oorspronkelijk voor dit dorp bedoeld is geweest of er pas later terechtgekomen is, blijkt niet eenduidig uit het opschrift. Dat in het opschrift de heilige Catharina wordt aangeropen en zij de patroonheilige van de kerk van Roswinkel was, pleit ervoor dat de klok niet van elders komt. De Latijnse tekst is opvallend omdat hij een stuk ingewikkelder is dan normaal. Tot nu toe was het dan ook nog niet gelukt alle woorden te ontcijferen en te vertalen, net als dat bij veel andere oude klokopschriften het geval is. Lang niet altijd slaagde de gieter er namelijk in om de tekst goed leesbaar te krijgen, mede als gevolg van het ingewikkelde procedé van het klokgieten. De tekst en de versieringen werden aangebracht op een zogenaamde valse klok van leem, die was ingeklemd tussen een lemen kern en mantel, zodat de vorm van de letters in de mantel werd afgedrukt. Na verwijdering van de valse klok werd de vrijgekomen ruimte volgegoten met brons. Door de verschillende stappen van dit procedé kwam de vorm van de letters niet altijd goed tot zijn recht. Ook maakte de gieter

wel fouten omdat hij de tekst vaak zelf niet begrepen zal hebben.

In het boek Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in kerken in de provincie Drenthe van J. Belonje en J. Westra van Holthe vinden we alle opschriften van klokken, grafzerken enz.¹ Ook de tekst van de klok van Roswinkel wordt hier genoemd. Belonje en Westra kwamen na bestudering ervan tot de volgende, voorlopige oplossing:

+ Scā - katerina - p nob' - ðū - ora - ut - fulgura - u' - ū - māria (?) sit - nob' - posina (?) † i.n.r.i † misere' - nob' † Aō dⁱ - m^o - ccc^o - lx^o - ii^o

Voor een deel is deze abracadabra nog wel te begrijpen als we de afkortingen uitschrijven: 'Heilige Catharina (Sancta Katerina), bid (ora) voor ons (pro nobis), opdat de bliksem (ut fulgura) ...', maar vervolgens wordt de tekst onduidelijk. Het slot biedt weer weinig problemen 'Jezus van Nazareth, koning der joden (I.N.R.I.) ontferm u over ons (miserere nobis)' en tenslotte in romeinse cijfers 'In het jaar des Heren 1362 (Anno domini MCCCCLXII)'

De woorden in het midden van de tekst bleven echter onzeker en leverden ook geen zinvolle vertaling op.² Er zat niets anders op dan zelf naar Roswinkel te gaan, de toren te beklimmen en de klok van dichtbij te bekijken. Na aandachtige studie van de letters, veel bladeren in woordenboeken en naslagwerken en overleg met deskundigen³, kon ik uiteindelijk een verbeterde tekst opstellen:

+ . Scā . katerina . p nob' . ðū . ora . vt . fulgura . n^o . ñ . toītrua . sīt . nob' . uoluia . + . i . n . r . i . + . misere' . nob' + Aō . dⁱ . m^o . ccc^o . lx^o . ii^o

Op het eerste gezicht nog steeds onbegrijpelijk, maar na oplossing van de afkortingen geeft deze lezing een foutloze Latijnse tekst:

⁴ Sancta Katerina pro nobis dominum ora, ut fulgura necnon tonitrua sint voluntaria. Ihesus Nazarenus

rex Iudeorum, miserere nobis. Anno domini MCCCCLXII'.

Hierbij is het eerste kruis, vóór het woord Sancta, een zogenaamd chrismon in een vierpas, een teken om aan te geven dat er een gewijde tekst begint. In vertaling levert de tekst de volgende, weinig schokkende tekst op:

'Heilige Catharina, bid voor ons tot de Heer dat zowel bliksem als donder ons welwillend zijn. Jezus van Nazareth, koning der Joden. Ontferm U over ons. In het jaar des Heren 1362'.

Een unieke tekst

De Heilige Catharina van Alexandrië is de oude patroonheilige van de kerk van Roswinkel, zoals iedere katholieke kerk in de Middeleeuwen aan een heilige gewijd was. Verder lijkt de tekst niet voor de geschiedenis van de kerk van Roswinkel interessant te zijn. Toch is het een heel opvallend opschrift, uniek voor Noord-Nederland⁴. Zoals we hierboven schreven, waren de opschriften van andere oude klokken meestal heel eenvoudig en vaak wemelend van fouten. Deze tekst lijkt echter geheel foutloos en haast literair. Het gebruik van het nette 'necnon' (zowel ... als) in plaats van het gewone 'et' (en) is voor een klokschrift opmerkelijk. Verder treffen we het zeldzame woord 'voluntaria' aan, dat 'welwillend' betekent, ontleend aan psalm 68:10. Ook de inhoud is uitzonderlijk: op klokken vinden we vaak formules als 'ik (= de klok) breek de kracht van de bliksem' enz., maar hier wordt Catharina gevraagd om God te smeken het hemelgeweld af te wenden. Niet de klok houdt de bliksem tegen, maar de schrijver richt zich tot Catharina als bemiddelaar om Gods hulp hierbij te vragen. De schrijver van de tekst van Roswinkel was blijkbaar beter opgeleid en christelijker dan de bedenkers van de andere, meer magische opschriften. Opvallend is verder dat ook bescherming tegen donder wordt gevraagd. Op andere klokschriften komt dat nooit voor en je kunt je ook afvragen waarom je

1- J. Belonje en J. Westra van Holthe, *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Drenthe* (Assen 1937).

2- G.J.H. Bartelink, *Latijnse opschriften van kerkklokken uit de 14de en de eerste helft van de 15de eeuw in Drenthe en Overijssel* (Oldenzaal 1992) 6-7.

3- Met dank aan dr. B. Ebels-Hoving, dr. G.A. Coert en dr. J. Heringa.

4- Naast de eerdergenoemde werken zijn geraadpleegd: A. Pathuis en M.A. de Visser, *Beredeneerde lijst van torenklokken in de provincie Groningen* (Groningen 1945), en G.H. van Borssum Waalkes, *Friesche klokke-opschriften*, *De Vrije Fries* 16 (1886) 145-307.

Het opschrift van de Roswinkelse klok.

(foto uit: J. Belonje en J. Westra van Holthe, 'Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit kerken der provincie Drenthe'. 1937)

De in 1759 nieuw
gebouwde kerk van
Roswinkel.
(foto: Drents Museum)

je er druk over moet maken, want de donder doet verder niemand kwaad. De auteur heeft zich laten leiden door de Latijnse tekst van de bijbel, waarin we verschillende keren in één adem donder en bliksem genoemd vinden als angstaanjagende tekenen van God, waarvoor de oprechte gelovigen niet bang hoeven te zijn⁵. Terwijl op andere klokopschriften de bliksem uitsluitend als gevaarlijk en onaangenaam verschijnsel moet worden afgewend, wordt het op de klok van Roswinkel gezien als iets dat ook welwillend kan zijn. Ook in dit opzicht geeft de tekst een theologisch correcte variatie op het gebruikelijke thema.

Het is duidelijk dat de schrijver niet alleen in de vorm maar ook in de inhoud een bijzondere tekst heeft geconstrueerd. Naar de identiteit van deze oorspronkelijke geest kunnen we slechts gissen. De waarschijnlijkste kandidaat is wel de pastoor van Roswinkel, ongetwijfeld de enige in het dorp met de vereiste kennis en vooropleiding. Het unieke en originele karakter van de tekst maakt in elk geval dat we dit schijnbaar onbeduidende zinnetje misschien wel kunnen beschouwen als het oudste stukje literatuur van Drentse bodem dat bewaard is gebleven.

Besluit

De bescherming tegen bliksem en donder was geen overbodige luxe. Anderhalve eeuw nadat de klok van Roswinkel was gegoten, in 1505, werd de jonge Maarten Luther overvallen door een gevaarlijk onweer en besloot hij zijn leven aan God te wijden. Enige jaren later gaf hij het startschot aan de Reformatie, die uiteindelijk zorgde dat in 1596 ook de kerk van Roswinkel protestant werd. De Heilige Catharina die de bevolking van het dorp tot dan toe had beschermd tegen de gevolgen van onweer, werd zo indirect zelf het slachtoffer van slechte weersomstandigheden.

5- Exodus 9:23, 19:16; Openbaring 4:5, 8:5, 16:18.